© Bert Potvliege

INTERVIEW
‘We zijn betoverd door onze eigen ondergang’ — Een interview met Peter Verhelst 2

INTEVIEW
‘Poëzie hoeft geen poëzie te zijn…’ — Een gesprek met Jo Govaerts 20

REPORTAGE
Als ‘vliegtuig’ rijmt op ‘telefoon’ — Het unieke *Fingerspitzengefühl* van Vlaamse Gebarentaal 31

REPORTAGE
Emile Verhaeren — Dichter des vaderlands en ‘el sot du bos’ 48

REPORTAGE
Een grimas is ook een lach — Bezoek aan de tentoonstelling *Parallellen* in het Huis van het Boek 70

REPORTAGE
Op zoek naar een voorzichtig oordeel — Interview met Willem Thies 98

93 OVER Bas Kwakman
94 OVER Hans en Monique Hagen
96 OVER Jan van Coillie
102 OVER Lucebert
105 GEDICHT Asha Karami
106 REFLECTIE Michael Tedja
108 OVER Charles Ducal
110 OVER Juliën Holtrigter
112 OVER Jan Vanriet
114 OVER Benno Barnard en Eddy Verloes
116 GEDICHTEN Klaas ten Holt
119 U NU! Tijmen Govaerts

© Doof Vlaanderen

© Coll. Stad Ant

© Marc Brester

EEN GRIMAS IS OOK EEN LACH

REPORTAGE

Bezoek aan de tentoonstelling *Parallellen* in het Huis van het Boek

De musea zijn al maanden dicht op het moment dat ik aankom bij het Huis van het Boek. Sowieso kom ik tegenwoordig amper Amsterdam uit, dus voelt de normaliter zo banale treinreis naar Den Haag als een prettige breuk met mijn dagelijkse omgeving. De laatste tentoonstelling die ik zag was in september 2020; In tegenstelling tot in België, waren de musea in Nederland niet meer open sinds de laatste lockdown werd afgekondigd.

De tentoonstelling 'Rawie en Pesapane. Poezie in tekeningen' is te zien (vanaf 9 juni t/m 15 augustus) in: Huis van het boek, Prinsessegracht 30, Den Haag. Open: di t/m vrij 11-17 uur. www.huisvanhetboek.nl

Het Huis van het Boek is wereldwijd het oudste museum gewijd aan het boek. Gevestigd in een oud herenhuis aan de Prinsessengracht, heeft het Haagse museum een omvangrijke collectie van historisch en modern boekwerk. Op het moment dat wij de zaal instappen, vertelt Elisa Pesapane dat ik de tweede bezoeker ben van de tentoonstelling. Die nacht is er een alarm afgegaan — in een museum waar al maanden niemand op bezoek is geweest. De vreemdheid ervan raakt me.

De tentoonstelling 'Rawie en Pesapane. Poëzie in tekeningen' is gebaseerd op de zogenoemde bibliofiele uitgave *Parallellen* die bij de Carbolineum Pers uitkwam in 2017. In dat boek werden de tekeningen van kunstenares Elisa Pesapane samen met gedichten van Jean-Pierre Rawie gedrukt, op traditionele wijze op de handpers in kleine oplage. Voor de gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Rawie en het uitkomen van zijn bundel met vertalingen, *Een luchtbel in een vluchtige rivier*, werd *Parallellen* gemaakt tot deze tentoonstelling, met de tekeningen van Pesapane en de gedichten van Rawie op zaal.

De tentoonstelling draait om de thema's van de liefde en de dood, en voornamelijk als tweelingen bezien: telkens weer gaan de werken om het idee dat het de liefde is die ons het dichtst bij de dood brengt. Uit het gedicht 'Necropool' haalde Pesapane de zin die op de muur pronkt aan het begin van de tentoonstelling: 'Wij zijn tot in der eeuwigheid gedoemd / te dwalen door een stad waar alle straten / naar een voorbije liefde zijn genoemd.' Ze beschrijft haar associatie met de zin: 'Een kind kan op een treinstation een *tantrum* hebben, terwijl er op exact dezelfde plek mensen met koffers hebben gestaan die naar Westerbork werden gebracht. In een huis wordt er geleefd, ruzie gemaakt, komen herinneringen in een plakboek. En ineens is het weg en was het iets heel korts.'

Passend bij de universaliteit van die thema's, heeft de tentoonstelling een klassieke insteek. Net als Rawie, heeft Pesapane een voorliefde voor mythologische figuren, klassiek Italiaanse literatuur, historische verwijzingen in vorm. Een van de tekeningen komt uit een serie getiteld 'hedendaagse nimfen', 'bijfiguren die eigenlijk de raderen van het verhaal zijn'. 'Nimf met marionet' toont een marionettenspeelster die op haar gebogen knie een marionet van de schedel van een hertje vasthoudt. De botten liggen zo dat het de suggestie wekt dat het hertje slaapt op het lichaam van de vrouw die het vasthoudt. Het is dubbelzinnig: hoewel het duidelijk gaat om een skelet, een dood wezen, is de houding ervan zo vreedzaam dat het lijkt alsof

Het Huis van het Boek is wereldwijd het oudste museum gewijd aan het boek. Gevestigd in een oud herenhuis aan de Prinsessengracht, heeft het Haagse museum een omvangrijke collectie van historisch en modern boekwerk. Op het moment dat wij de zaal instappen, vertelt Elisa Pesapane dat ik de tweede bezoeker ben van de tentoonstelling. Die nacht is er een alarm afgegaan — in een museum waar al maanden niemand op bezoek is geweest. De vreemdheid ervan raakt me.

De tentoonstelling 'Rawie en Pesapane. Poëzie in tekeningen' is gebaseerd op de zogenoemde bibliofiele uitgave *Parallellen* die bij de Carbolineum Pers uitkwam in 2017. In dat boek werden de tekeningen van kunstenares Elisa Pesapane samen met gedichten van Jean-Pierre Rawie gedrukt, op traditionele wijze op de handpers in kleine oplage. Voor de gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Rawie en het uitkomen van zijn bundel met vertalingen, *Een luchtbel in een vluchtige rivier*, werd *Parallellen* gemaakt tot deze tentoonstelling, met de tekeningen van Pesapane en de gedichten van Rawie op zaal.

De tentoonstelling draait om de thema's van de liefde en de dood, en voornamelijk als tweelingen bezien: telkens weer gaan de werken om het idee dat het de liefde is die ons het dichtst bij de dood brengt. Uit het gedicht 'Necropool' haalde Pesapane de zin die op de muur pronkt aan het begin van de tentoonstelling: 'Wij zijn tot in der eeuwigheid gedoemd / te dwalen door een stad waar alle straten / naar een voorbije liefde zijn genoemd.' Ze beschrijft haar associatie met de zin: 'Een kind kan op een treinstation een *tantrum* hebben, terwijl er op exact dezelfde plek mensen met koffers hebben gestaan die naar Westerbork werden gebracht. In een huis wordt er geleefd, ruzie gemaakt, komen herinneringen in een plakboek. En ineens is het weg en was het iets heel korts.'

Passend bij de universaliteit van die thema's, heeft de tentoonstelling een klassieke insteek. Net als Rawie, heeft Pesapane een voorliefde voor mythologische figuren, klassiek Italiaanse literatuur, historische verwijzingen in vorm. Een van de tekeningen komt uit een serie getiteld 'hedendaagse nimfen', 'bijfiguren die eigenlijk de raderen van het verhaal zijn'. 'Nimf met marionet' toont een marionettenspeelster die op haar gebogen knie een marionet van de schedel van een hertje vasthoudt. De botten liggen zo dat het de suggestie wekt dat het hertje slaapt op het lichaam van de vrouw die het vasthoudt. Het is dubbelzinnig: hoewel het duidelijk gaat om een skelet, een dood wezen, is de houding ervan zo vreedzaam dat het lijkt alsof

het hertje slaapt. De titel verklapt dat het hier om een nimf gaat, maar de marionettenspeelster – de figuur die letterlijk de touwtjes in handen heeft – had ook Artemis kunnen zijn, die zich graag met zowel herten als nimfen omgaf. In dat geval is de suggestie dat deze godin de dood van het jonge hert aan het ensceneren is, spelend met het stoffelijk overschot van een wezen dat ze helemaal in haar macht heeft. En hoewel die beschrijving zou suggereren dat het om een luguber werk gaat, zijn de houding en de blik van de marionettenspeelster zo teder dat ik het mij als een lief werk herinner. Voor een wezen dat eeuwig zou leven, is de 'eeuwige slaap' niet heel anders dan onze alledaagse slaap.

Veel van Pesapane's werken in de tentoonstelling draaien om dit soort taferelen, ogenschijnlijk zachte momenten die een harde realiteit niet zozeer verbergen als omhulzen. Op een van de tekeningen staat Pesapane's vader afgebeeld. Pesapane vertelt over de reis die zij met haar familie maakte naar Sicilië voor een bruiloft, waarbij ze besloten om haar vader, die op dat moment al jaren zwaar dement was, mee te nemen. Op een gegeven moment vroeg hij om twee ijsjes, als een klein kind, en die kocht ze voor hem. Hij staat ze te eten op de trap van een grote Siciliaanse kathedraal, starend in het oneindige. Toen maakte Pesapane de foto die ze jaren later, na zijn overlijden, gebruikte als basis voor deze tekening. Het werk heeft de titel 'De Jacobsladder', naar de ladder tussen hemel en aarde. Haar vader staat halverwege de trap, als iemand die rondwaart in een tussenplaats: nog niet het hiernamaals betreden, maar ook niet meer ter aarde.

Het gedicht dat gepaard gaat met de tekening, heeft de titel 'Foto' en vertelt ogenschijnlijk een vergelijkbaar verhaal. Het is een typisch Rawie-gedicht – een sonnet, in metrum, rijm en al:

Foto

Mijn moeder heeft de foto uitgekozen
die na zijn dood het meeste op hem lijkt.
Naarmate langzaam de meedogenloze
mij nog veranderende tijd verstrijkt,

fixeer ik hem steeds meer in deze pose;
het raam, de stoel, het boek dat hij bekijkt,
en al mijn komende metamorfosen
worden door mij aan dit portret geijkt.

Straks ben ik even oud als hij op deze
foto. Nog even, en wat is geweest
wordt weer zoals het was in den beginne:

Dezelfde sluitertijd. Ik zit te lezen
in deze kamer, en het licht valt binnen
door een verdwenen raam waarbij hij leest.

Het combineren van tekst en beeld, in een tentoonstelling, evenals in een uitgave, is een uitnodiging om na te denken over het soort relatie dat de twee met elkaar aan kunnen gaan. Pesapane corrigeert mij als ik haar tekeningen illustraties noem. Ze vertelt dat zij haar huis vol had geplakt met de gedichten van Rawie, maandenlang ertussen leefde, totdat zij verbanden begon te zien tussen tekeningen en specifieke gedichten. De gedichten vormden het raamwerk waarbij ze eigen werken uitkoos. Geen van haar werken maakte ze bij de gedichten, het is eigen werk dat Rawies poëzie 'ontmoet' op de pagina. In de film die te zien is bij de tentoonstelling vertellen Jean Pierre Rawie en Elisa Pesapane hier meer over.

Eigenlijk ziet het bij de tekening hangende gedicht, in de context van de tentoonstelling, eruit als een bijschrift, zoals dat gewoonlijk museaal bij een kunstwerk wordt geplaatst. Het krijgt dan ook de lading van een duidende tekst, maar in dit geval een indirecte. Een bezoeker van de tentoonstelling die het verhaal achter de tekening niet kent, wordt niet verteld dat de afgebeelde man Pesapane's vader is. Maar het gedicht brengt je op die gedachte, en benoemt die ervaring van het voorbijgaan aan en van de ouder. Het is dan ook de poëzie die hier iets illustreert, de poëzie die verheldering geeft.

Het slotstuk in een aansluitende ruimte zijn de drie 'danses macabre' die Pesapane maakte voor deze tentoonstelling. Verwijzend naar het middeleeuwse genre van kunstwerken waarin optochten van skeletten, dieren, duivels en al het andere ter aarde voorbijkomen, maakte Pesapane een reeks waarin zij zelf in hoogzwangere staat de dans met de skeletten aangaat. Ze vertelt dat zij die werken maakte toen zij zwanger was van haar vierde kind, nadat tijdens haar tweede zwangerschap haar dochters tijdens de zwangerschap waren overleden. De twee onderwerpen van de tentoonstellingen komen hier tot hun uiterste: 'Waar komt de dood dichter in de buurt bij het ontstaan van het leven dan op dat moment?', vraagt Pesapane retorisch. De vorm van de *danse macabre* past bij dit soort thematiek, vreselijk leed waartoe mensen zich proberen te verhouden via een lugubere komedie.

Op deze plek hebben de gedichten van Rawie een ander effect. De gedichten die Pesapane erbij selecteerde verhouden zich op een directere manier tot verlies. Het gedicht 'Necropool', dat bij 'Danse Macabre II' is geplaatst, opent met de stanza 'Eens kom ik wat je horen wou, niet zeggen, / nu schrijf ik wat je niet meer lezen kunt. / Wij hebben

Rawie en Pesapane signeren *Paralellen*

ons er maar bij neer te leggen / dat ons niet méér tezamen was gegund'. De kwinkslag, de knipoog van de *danse macabre* wordt hier achterwege gelaten. Het beeld zegt ons het ene, dat de dood letterlijk belachelijk is, maar de tekst deelt een ander sentiment. De combinatie doet aan als een gefluisterde bekentenis van verdriet na een schurend harde grap. Het leidt niet tot ironie, maar tot het idee dat er een gesprek geënsceneerd wordt, haast theatraal.

Pesapane komt niet direct terug op wat zij tegen mij zegt aan het begin van de tentoonstelling, maar het idee dat het uiteindelijk gaat om 'iets heel korts', wordt eigenlijk door de tentoonstelling en haarzelf afgewezen. De slotzin van 'Necropool' suggereert precies dat: voor eeuwig ronddwalen in een stad waarin de straten genoemd zijn naar voorbije liefdes, betekent juist dat wij niet anders kunnen dan voortleven met dat wat er reeds is, en tevens dat dat voor altijd zo zal blijven gelden. Pesapane is zo openhartig over de pijnlijke gebeurtenissen en het leed dat achter veel van de tekeningen ligt, dat ik, na het bezoeken van de tentoonstelling, bedenk wat het punt is: het maken van kunst, poëzie en tekeningen is van belang omdat het onze manier is om om te gaan met het gegeven dat wij het maar te doen hebben met al het overgeleverde, met alle herinneringen die ervoor zorgen dat een mensenleven in essentie niet kort is.

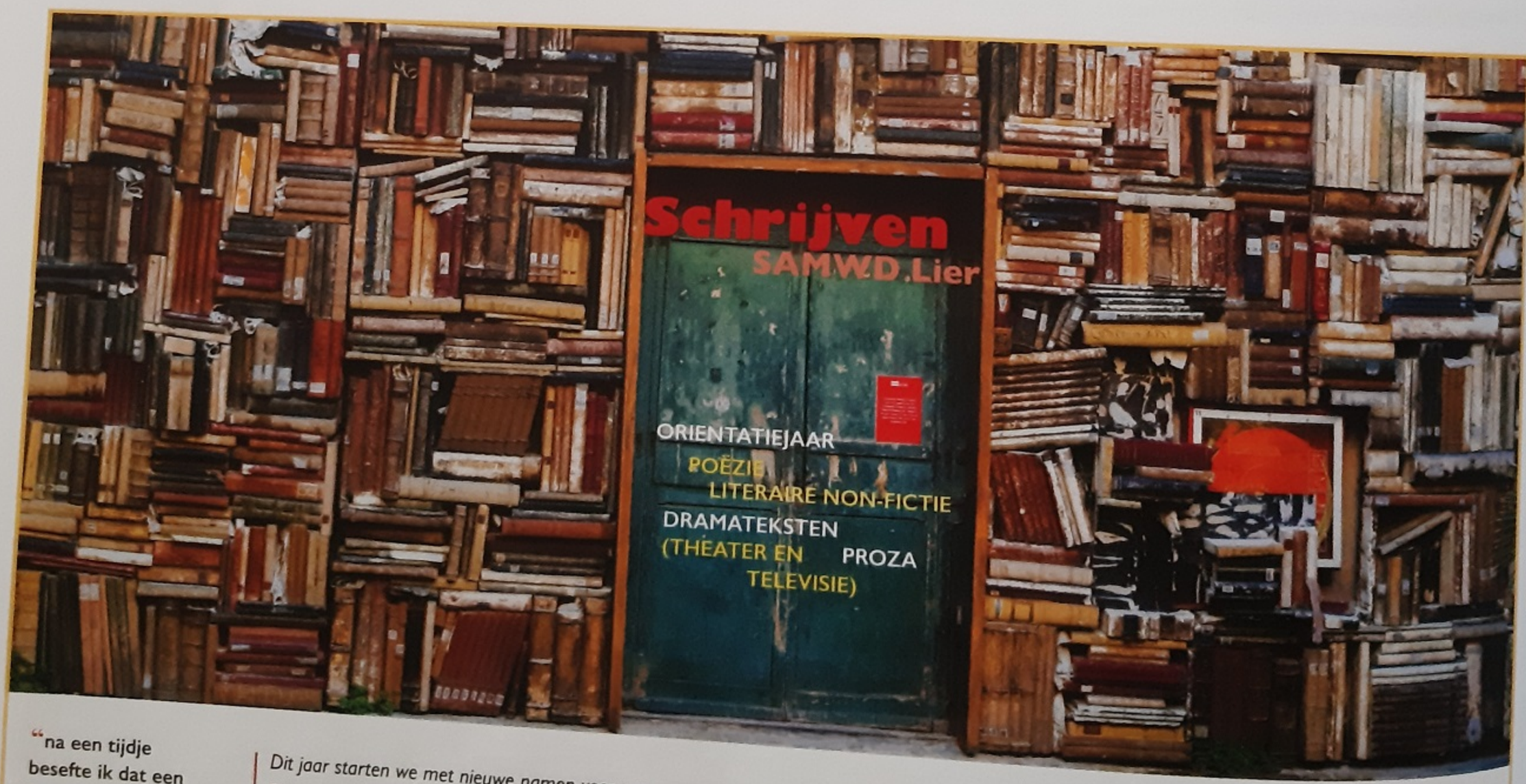

"na een tijdje besefte ik dat een boek moet kunnen ademen, net als een mens"

Dit jaar starten we met nieuwe namen voor onze vertrouwde en gewaardeerde cursussen. Leer scripten volgens de regels van de kunst, shake feiten tot een literaire cocktail, focus op fictie of schrijf spannende poëzie. Wie het allemaal nog niet weet, kan zich aanmelden voor een oriëntatiejaar.

De lessen worden gegeven door Gretel Van den Broek, Kris Van Steenberge, Peter Mangelschots, Eline Durt en Lies Van Gasse.

Tijdens het infomoment op 4 september om 10u geven de docenten uitleg. Van 3 t/m 11 september is er ook een inloopweek voor geïnteresseerden.

schrijvenlier.wordpress.com
www.podiumacademielier.be
schrijven@podiumacademielier.be

schrapen, schieten, scherpen, stippen, schrappen, slijpen – genieten!

ons er maar bij neer te leggen / dat ons niet méér tezamen was gegund'. De kwinkslag, de knipoog van de *danse macabre* wordt hier achterwege gelaten. Het beeld zegt ons het ene, dat de dood letterlijk belachelijk is, maar de tekst deelt een ander sentiment. De combinatie doet aan als een gefluisterde bekentenis van verdriet na een schurend harde grap. Het leidt niet tot ironie, maar tot het idee dat er een gesprek geënsceneerd wordt, haast theatraal.

Pesapane komt niet direct terug op wat zij tegen mij zegt aan het begin van de tentoonstelling, maar het idee dat het uiteindelijk gaat om 'iets heel korts', wordt eigenlijk door de tentoonstelling en haarzelf afgewezen. De slotzin van 'Necropool' suggereert precies dat: voor eeuwig ronddwalen in een stad waarin de straten genoemd zijn naar voorbije liefdes, betekent juist dat wij niet anders kunnen dan voortleven met dat wat er reeds is, en tevens dat dat voor altijd zo zal blijven gelden. Pesapane is zo openhartig over de pijnlijke gebeurtenissen en het leed dat achter veel van de tekeningen ligt, dat ik, na het bezoeken van de tentoonstelling, bedenk wat het punt is: het maken van kunst, poëzie en tekeningen is van belang omdat het onze manier is om om te gaan met het gegeven dat wij het maar te doen hebben met al het overgeleverde, met alle herinneringen die ervoor zorgen dat een mensenleven in essentie niet kort is.

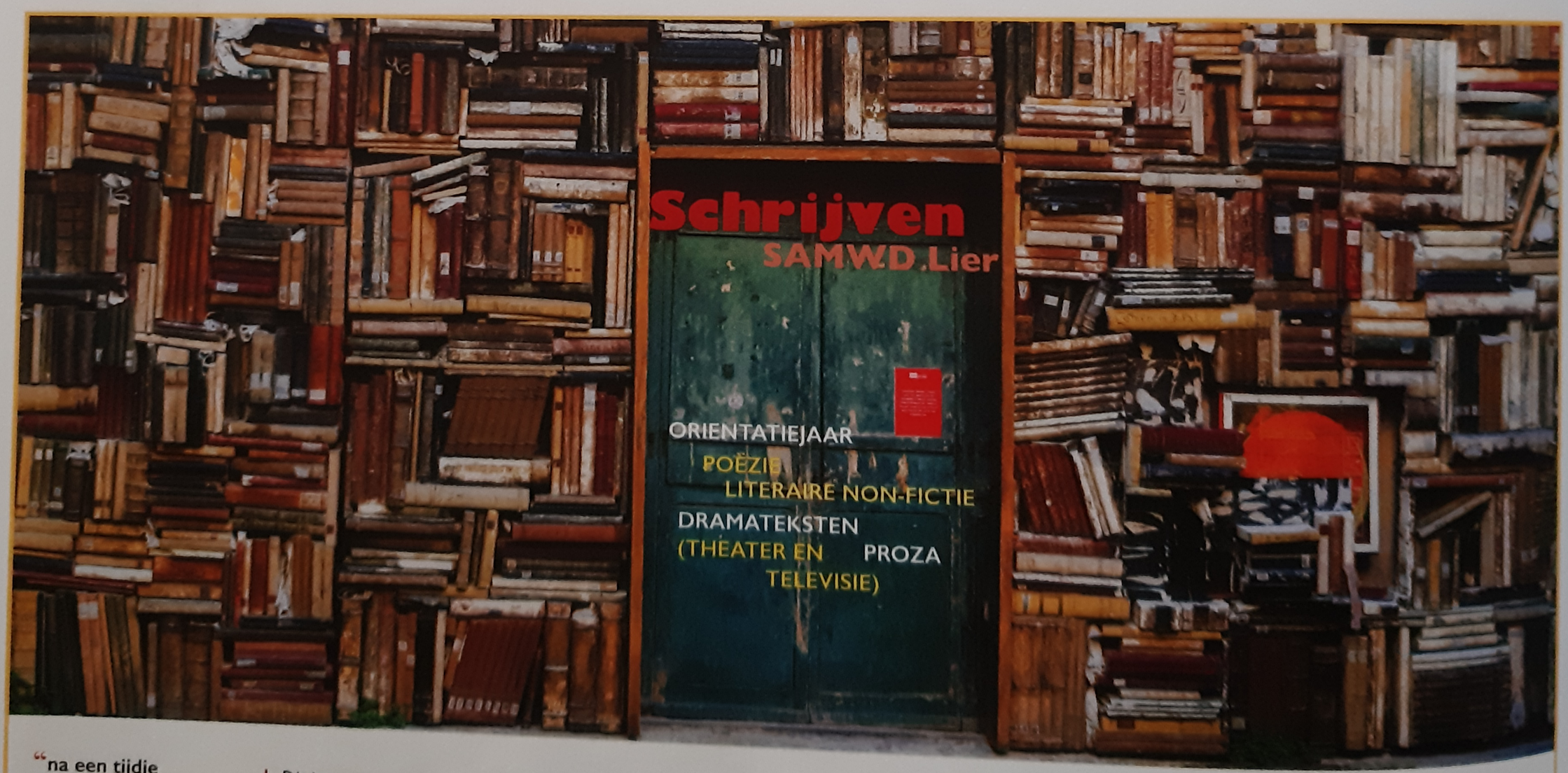

"na een tijdje besefte ik dat een boek moet kunnen ademen, net als een mens"

Dit jaar starten we met nieuwe namen voor onze vertrouwde en gewaardeerde cursussen. Leer scripten volgens de regels van de kunst, shake feiten tot een literaire cocktail, focus op fictie of schrijf spannende poëzie. Wie het allemaal nog niet weet, kan zich aanmelden voor een oriëntatiejaar.

De lessen worden gegeven door Gretel Van den Broek, Kris Van Steenberge, Peter Mangelschots, Eline Durt en Lies Van Gasse.

Tijdens het infomoment op 4 september om 10u geven de docenten uitleg. Van 3 t/m 11 september is er ook een inloopweek voor geïnteresseerden.

schrijvenlier.wordpress.com
www.podiumacademielier.be
schrijven@podiumacademielier.be

schrapen, schieten, scherpen, stippen, schrappen, slijpen – genieten!